

Munich Personal RePEc Archive

Transition in Russia: Liberalism at the Manner of „Family”

Bukvić, Rajko

SASA Geographical Institute “Jovan Cvijić”, Belgrade, Serbia,
Nizhny Novgorod State of Engineering and Economics, Knyaginino,
Russia

2007

Online at <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/80376/>
MPRA Paper No. 80376, posted 27 Jul 2017 15:30 UTC

Рајко Буквић
Мегатренд Универзитет
Београд

ТРАНЗИЦИЈА У РУСИЈИ: ЛИБЕРАЛИЗАМ У ИЗВЕДБИ „ПОРОДИЦЕ“

Сажетак: У периоду дужем од деценије и по од почетка процеса транзиције тзв. комунистичких привреда ка тржишној економији прикупљено је доста емпиријског материјала о токовима и резултатима тог процеса. Један од његових најзначајнијих аспеката свакако је транзиција у Русији, највећој и по многим мишљењима најбогатијој земљи света. Насупрот обећањима реформатора о ослобађању приватне иницијативе и на томе заснованом неспутаном развоју и порасту стандарда, земља је запала у дубоку и дуготрајну кризу, уз енормно осиромашење огромне већине становника. Шта се заиста десило у Русији и зашто су резултати толико супротни од обећаваних? Иако је у условима контроле „слободних“ медија до правих информација тешко доћи, неке од публикација ипак се „пробијају“ у јавност и дају слику о до сада пређеном путу, снагама које су водиле промене и методима који су коришћени. У тој слици преовлађујућу улогу добија екипа из непосредног окружења бившег председника Русије, коју чине његова најближа родбина и шири круг пријатеља. У раду се описује како се та екипа, скривена иза „либералних“ парола, коришћењем безобзирних отимачких и пљачкашких метода обогатила на рачун најширих слојева руског становништва и распродаје у бесцење руских огромних природних и других богатстава. Највећа је иронија што је добар део својих акција та екипа успела да прикрије као законите доношењем лоших, нејасних па чак и нелегалних и неуставних закона и других прописа. Штета до сада нанета земљи од стране ове екипе мери се већ многим десетинама милијарди америчких долара и засада јој се не види крај.

Кључне речи: Русија, транзиција, олигархија, „породица“, (не)законитост, спољна трговина, инвестиције, централна банка.

Увод

Оно што се током протеклих петнаестак година догађало, и што се још увек догађа, с највећом и по многим мишљењима сировински најбогатијом земљом света не престаје да изазива интересовање, најчешће повезано с неверицом и чуђењем. Насупрот обећањима реформатора о ослобађању приватне иницијативе и на томе заснованом неспутаном развоју и порасту стандарда, земља је запала у дубоку и дуготрајну кризу, уз енормно осиромашење огромне већине становника. Шта се заиста десило у Русији и зашто су резултати толико супротни обећаванима?

У условима контроле „слободних“ и „независних“ медија до правих информација није лако доћи.¹ Ипак, неке од публикација „продире“ у јавност и дају слику о до сада пређеном

¹ Ова оцена односи се и на саму Русију, а посебно на нашу јавност која нема пуно прилика да се о тим догађањима обавести. Данас до нас руска издања долазе веома ретко, и у веома малим тиражима, тако да се до одговарајућих сазнања најчешће долази посредно, преко неких од западних аутора који о тим догађањима пишу у контексту неких других тема. А и оно мало што до нас о томе допре неретко се, из идеолошких побуда, дочека или с некритичким одушевљењем или „на нож“. Погледати, на пример, реакције на књигу Џ. Стиглица *Globalization and Its Discontents*, објављену и у нашем преводу, а које су биле инспирисане по правилу не оним о чему је Стиглиц писао, поред осталог и о Русији, већ априорним опредељивањем „за“ Стиглица и „против“ њега. Видети на ову тему: В. Begović, „Srbija na istoku: ideološki značaj jednog nobelovca“, *Prizma*, 2001.

путу, снагама које су водиле промене и методима који су коришћени. У тој слици преовлађујућу улогу добија екипа из непосредног окружења бившег председника Русије, коју чине његова најближа родбина и пријатељи, а која се коришћењем безобзирних метода и распродајом у бесцење руских огромних природних и других богатстава обогатила на рачун најширих слојева руског становништва. Највећа је иронија што је добар део својих акција та екипа успела да прикрије као законите доношењем лоших, нејасних па чак и нелегалних и неуставних закона и других прописа. Штета до сада нанета земљи од стране ове екипе мери се већ многим десетинама милијарди америчких долара и засада јој се не види крај. У таквим условима свака публикација која о транзиционим процесима у Русији говори аутентично, сведочењем очевидаца, само добија на значењу. Такве су и књиге *О бачвама меда и кашикама катрана и Пљачкање Евроазије*, аутора Јурија Болдирева, објављене током 2003. године у ауторској серији *Русское чудо – секреты экономической отсталости* (Руско чудо – тајне економске заосталости).²

Наведене књиге имају критички однос према званично прихваћеној либералној доктрини и политици, конкретно према њеној изведби у Русији. А та доктрина, у савременој, неолибералној варијанти и даље је у земљама транзиције, барем на нивоу владајуће политике, а можда и више реторике, неприкосновена. И то упркос чињеници да смо готово читаву деценију удаљени од упозорења Г. Колодка, који је сматрао да је неолиберализам „скоро превладан“³, и мада је у међувремену прикупљено мноштво нових искустава и аргумената за довођење те политике и њене реализације у питање. Право питање стога је: како је могуће да Колодка толико пожури с наведеним оценама?

Наредни редови засновани су пре свега на наведеним књигама Ј. Болдирева.⁴ Њихов предмет, у најширем смислу речи, представља ток и судбина транзиције у Русији, конкретно методи и резултати спровођења тог процеса. Наравно, о његовим резултатима довољно говори и наслов ауторске серије, тако да, у ствари, Болдирев покушава да нађе одговор на питање како је до тих резултата дошло. При томе, он читаоцима, ипак, открива и понеке од резултата транзиције који из разних разлога, а пре свега због чврсте контроле „независних“ медија, до њих нису могли да доспеју. Многима од тих резултата читаоци, и то не само они обични и по правилу недовољно обавештени, већ и они који се интересују и баве овом земљом и оним што се у њој дешава, биће најблаже речено запањени и питаће се да ли је то могуће. Већ и то показује, односно показује, читаоцима да је Болдиревљев доживљај овог процеса и оног што се током њега дешавало продубљенији и критичнији од иначе ретких текстова чак и озбиљних аналитичара који се током последњих година баве Русијом, да о апологетима („демократима“ и „либералима“), пре свега из владајућих политичких и интелектуалних кругова Русије, и не говоримо.

Транзиција у Русији и либералне идеје

Пођимо редом. Када је пре петнаестак година срушен „комунизам“ (или како се то често истиче, када се он сâм урушио), практично цео западни свет, као и многи у самим источноевропским друштвима, конкретно у Русији, пожурили су с громогласним оценама о

2 Од осталих публикација скрећемо пажњу на књигу А. П. Паршев, *Почему Россия не Америка*, Москва, 2005, 411 с. (Књига је објављена 2000.)

3 На питање да ли је неолиберализам као економска идеологија и политика постао ирелевантан, пољски вицепремјер и министар финансија од 1994. до 1997. Г. Колодка одговорио је: „Још не у потпуности, али надам се ускоро. Има добрих разлога да се очекује таква последица, после штета које је ова економска мисао и политика проузроковала у последњој деценији.“ (G. Kolodko, *Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irelevantan*, *Ekonomika*, br. 11–12, 1998, [Transition, 9, 3, June 1998.], стр. 297.)

4 Друга од наведених књига (*Похищение Евразии*) детаљније је приказана у тексту овог аутора „Како распродати национално благо – ‚Garage Sale‘ на руски начин“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* (у штампи). Због тога ће у овом раду неке од њених идеја и разматрања бити разматрани нешто концизније.

„ослобађању“, са сликама светле будућности коју ће обезбедити неспутани економски развој у чијој ће се основи налазити приватна својина и на њој засновано предузетништво. Уз ове светле перспективе, наравно, народу широм Истока и Југоистока Европе обећавано је благостање, које му је током више деценија ускраћивано. Нужност онога што се десило такорећи нико није доводио у питање, као ни општи правац у којем се треба кретати. У интелектуалној, конкретно економској, јавности либерализам је тријумфовао, и то не само на Западу⁵ већ можда и више међу руским економистима, односно уопште у руским интелектуалним круговима. При томе, неретко се дешавало да у пропагирању либерализма ови, новопечени, „тржишници“ (тржишни фундаменталисти, према изразу Н. Чомског, или екстремни економски либерали, како би рекао Веселин Драшковић⁶) буду и ортодокснији од својих западних колега што је водило и до гротескних ситуација.⁷ У складу с преовлађујућим мишљењем да су узроци краха совјетске економије непостојање унутрашњих извора и стимула развоја, односно да се совјетска економија показала неконкурентном зато што је по својој унутрашњој организацији била неконкурентна⁸, и реформе које је требало предузети нису могле више да личе на претходне већ су морале бити изведене захватом на нивоу целе привреде, односно на нивоу промене управљања целом економијом и променом односа својине.

Наведене реформе отворене су на прелазу у деведесете године XX века и спровођене су под паролана либерализма и ослобађања приватне иницијативе, при чему је као њихов резултат требало да настане конкурентан простор и пораст ефикасности и конкурентности руске економије. Шта се, међутим, десило? Уместо слике која је нуђена, и која природно „мора“ да следи из претпоставки тржишне привреде, приватне иницијативе и других либералних поставки, добијен је потпуно другачији резултат, резултат који Болдирев назива Руским чудом, чудом економског заостајања.

Како је и зашто до тога дошло? Одмах у Предговору серији *Руско чудо* Болдирев констатује да се као одговор на то питање нуде два објашњења. Према једнима, либерални експеримент у Русији није успео. Други, пак, тврде да сви проблеми у Русији проистичу отуда што у је у току реформи либерализма било мало, што је он био половичан и не сасвим доследан. Болдиревљев одговор на ову дилему је кратак и недвосмислен: у *Русији никаквог либералног експеримента није било* – оно што се у Русији под либералним паролана спроводило, и што се још увек спроводи, нема никакве везе са западним либерализмом у његовом изворном виду.⁹ У својим књигама Болдирев, као непосредни сведок и врло значајни учесник привредног и друштвеног живота у Русији¹⁰, показује да се уместо тога у

5 То је можда најизразитије исказано у чувеном Фукујамином проглашењу краја историје.

6 V. Drašković, *Svojina i privatizacija*, Kotor, 2005, стр. 85.

7 Када су на почецима транзиције почели да прокламују и пропагирају тржиште и тржишну привреду, економисти у овим земљама, пре свега у Русији, предлагали су да се отвореном тржишту изложе и здравство, високо образовање, култура. Критике оваквих ставова уследиле су – од њихових колега са Запада. (A. McAuley, *The Welfare State in the USSR*, in: T. Wilson and D. Wilson, *The Welfare State and Social Welfare – the Objectives of Policy*, Longman, New York, 1991. Наведено према: Z. Šolak, *Ekonomika asimetričnih informacija*, Novi Sad, 2003, стр. 101.)

8 Друго, алтернативно, схватање по коме совјетска/руска економија никада и не може да буде конкурентна у поређењу са западним економијама због значајно лошијих природно-климатских услова и сходно томе значајно већих трошкова производње по јединици робе или услуга, у време краха совјетске економије готово да није ни добило право гласа, и први пут је конзистентно и целовито изложено тек у књизи *Почему Россия не Америка*, објављеној 2000. О овој књизи погледати детаљније у тексту овог аутора „Geografski determinizam, autarkija i tržišna privreda“, *Ekonomika preduzetništva*, број 4, 2005.

9 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 13–14. (курзив: Р. Б.)

10 Ј. Болдирев је два пута био члан Парламента (најпре првог демократски изабраног Парламента СССР, 1989–1991, а затим и представник Санкт Петербурга у првом саставу горњег дома Парламента Русије – Савету Федерације, 1993–1995), члан Највишег консултативно-координационог Савета при Председнику Врховног Савета Русије а затим Председнику Русије (1990–1991), саветник Владе Русије (1992), Главни државни инспектор Русије – Начелник Контролне управе администрације Председника Русије (1992–1993), један од

овој земљи догађало голо пљачкање привреде и народа од стране власти, пре свега „породице“ (Бориса Јељцина и његове најближе родбине), и њој блиских пријатеља.

Како су распродавани природни ресурси Русије

Када је у Русији започео процес транзиције, а посебно након учвршћења Јељцина на власти, интелектуална елита и део власти отворено су се залагали и заговарали неопходност „дивљег“ капитализма као почетне фазе процеса првобитне акумулације капитала и приватизације. Сви млади демократи, у првом реду Чубајс и Гајдар, здушно су објашњавали да без отимача, безакоња и насиља нема ни првобитне акумулације, и да је управо тако било у свим капиталистичким земљама, па мора бити и у Русији, с тим што у Русији све мора да се одвија убрзано.¹¹ И као што су се нови „демократи“ на Истоку, пре свега у Русији, залагали за безакоње и насиље, тако су их „стари“ демократи на Западу у томе подржавали.¹² Али не само то – апологете демократије подржале су не само пропагирање и спровођење насиља већ и отворени расизам носилаца тог безакоња и насиља. Тако је, на пример, Ф. Фукујама као мото једне од глава своје чувене књиге ставио следеће Јељцинове речи: „Наша земља није срећна. Заиста, било је одлучено да се на нама изврши тај марксистички експеримент – судбина нас је гурнула тачно у том правцу. Уместо с неком земљом у Африци, они су тај експеримент почели са нама.“¹³ Зашто „нека земља у Африци“? Зар и тамо не живе људи? Или су, можда, ти људи мање вредни од „нас“? Или можда више, односно способнији су, па ће успешније пребродити експеримент? А наравно, када буду одређивали земље подесне за експерименте мислим да ће се Фукујама и Јељцин размимоићи; Јељцин се, тако, већ определио за „неку земљу у Африци“, а Фукујама је изразио спремност да се извини руском народу¹⁴, али сва је прилика да ће извињење важити само до момента док Русијом владају „либерални демократи“ попут „породице“. Након тога може се очекивати да као земља одређена за експерименте буде изабрана (још једном) Русија.

Међутим, важно је и нешто друго. Јасно је, наиме, да је за Фукујама наведена изјава доказ да је Јељцин демократа, док је за нас она доказ да је Јељцин расиста. Али, да ли су демократија и расизам компатибилни? То је, свакако, тема која заслужује пажњу, и одговор на постављено питање никако није једноставан. Не улазећи детаљније у проблем, просто је немогуће не направити паралелу између Јељцина и – не његових претходника (и преко ноћи идеолошких противника) комуниста, не – него првих правих прагматичних корисника расизма, оснивача Сједињених Америчких Држава.¹⁵ У немогућности да мобилишу људе

оснивача највишег контролног органа – Обрачунског дома Русије и затим заменик његовог председника (1995–2001). Као истакнут политички радник био је 1999, од стране Руског биографског института, један од пет руских политичара удостојених звања „Личност године“, за борбу против корупције, за рад на стварању института демократске државе и одбрану интереса Русије у сфери националне контроле природних ресурса. Своју политичку активност током наведених година, којом је стекао с једне стране различите и бројне противнике и непријатеље, али с друге стране и уважавање једног дела јавности и политичке елите, Болдирев је изложио суду јавности покретањем ауторске серије под називом *Русское чудо – секреты экономической отсталости*. Прве две књиге из ове серије појавиле су се готово истовремено, и такорећи одмах постале прави бестселери нашавши се на списку првих десет који објављује недељник *Книжное обозрение*, и одржавши се на тој листи осам недеља током лета 2003.

11 Видети: М. Nicolazzi, Моћ nafte, *Limes plus*, број 1, 2005, стр. 84.

12 Можда би било занимљиво направити поређење с большевцима, односно уопште с комунистима, који су то исто тврдили, и спроводили у пракси, али повезано са социјализмом. Интересантно је како „демократи“ у једном случају прихватају и подржавају насиље и безакоње, а у другом не.

13 Борис Јељцин, у говору на митингу Демократске Русије, Москва, 1. јун 1991. (Цитирано према: F. Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica, 1997, стр. 113.)

14 „У потпуности одобравам гледиште Церемија Азреала да руски народ заслужује извињење својих бројних западних клеветника и своје сопствене русофобичне интелигенције, који су веровали да он није у стању да изабере демократију.“ (F. Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, Podgorica, 1997, стр. 58, ф. 61.)

15 Видети: F. Perlman, „Stalna privlačnost nacionalizma“, у: F. Perlman, *Reprodukcija svakodnevnog života i drugi*

(досељенике на амерички континент) на принципу национализма (нација није била формирана, па чак још ни на видику), оци америчке нације су им се обратили на основу боје коже, што им је у одсуству свих других заједничких именитеља омогућило да их мобилишу против „дивљака“, што је наравно термин који су за староседеоце Индијанце измислили „западноевропски весници национализма“ (Ф. Перлман). Обично се истиче, и то је постало већ опште место и самим тим скоро неукусно, да су се амерички оци мирили с ропством, али се заборавља оно што је много важније – они су били прави поборници расизма, и то како у теорији¹⁶, тако и у пракси¹⁷. Ако би неко пожелео да слегне раменима и да каже да је у питању био „грех“ освајања неосвојених територија, првобитна акумулација, настајање нације или ма шта друго што је наводно прошло, не би било згорег да га подсетимо и на неке новије великане америчке историје. Један од њих је свакако Теодор Рузвелт, председник САД на почетку XX века (1901–1909) и добитник Нобелове награде за мир (1906). У његовом ставу према Индијанцима може се, додуше, назрети и одређена доза умерености (или хуманизма) у односу на цитиране ставове: Рузвелт је, наиме, изјавио: "Не идем толико далеко да мислим како су једини добри Индијанци – мртви Индијанци"¹⁸, али верујем да је тако за деветорицу од сваких десет, а не бих волео да сувише подробно истражујем случај десетог."¹⁹

О наведеној подршци руским „демократима“, која се није задржавала само на речима, писао је и Џ. Стиглиц²⁰. Међутим, права слика о тој подршци може се склопити тек када се прочита Болдиревљева књига *Похищение Евразии*. Лоши савети и материјална подршка коју су у Вашингтону давали Јељцину и његовој влади нису били мотивисани, као што је писао Стиглиц, (само) политичким просуђивањима и страхом од поновног склизнућа Русије у комунизам – они су, сада је то очигледно, условљени тежњом да се мултинационалне компаније дочепу руских природних ресурса. И доиста, управо у време када је Јељцину пружана вербална и материјална помоћ у руском парламенту водила се борба за, односно против усвајања Закона о споразумима о подели производње, којим је било предвиђено да се под изузетно неповољним условима за Русију, али и без стварне могућности контроле, руска природна налазишта уступају (страним) компанијама на експлоатацију.²¹ О чему се ту ради, и шта је све у игри, види се из вредности руских природних ресурса (пре свега нафте и гаса, али и не само њих) које су процењене на многе милионе долара, због чега је и потенцијална штета од (погрешно) донетих одлука изузетно велика. Управо то се и показало у пракси у

eseji, Anarhija/Blok 45, Beograd, 2003, стр. 67. и даље.

16 „Постепено ширење наших насеобина сигурно ће натерати дивљаке, као и вукове, у повлачење; иако се разликују по облику, и једни и други су звери које треба ловити...“ – Џорџ Вашингтон, 1783; „Ако икада будемо приморани да подигнемо своје секире против неког племена, нећемо их спустити све док то племе не буде потпуно истребљено или протерано...“ – Томас Џеферсон, 1807; „Страшни масакри које су починили над нашим женама и децом, обавезују нас да их гонимо до истребљења или да их протерамо у области изван нашег домаћаја...“ – Томас Џеферсон, 1813. (Сви цитати из *Facing West: Metaphysics of Indian-Hating and Empire Building*, by Richard Drinnon, New York: New American Library, 1980, pp. 65, 96, 98. Навод према: F. Perlman, „Stalna privlačnost nacionalizma“, у: F. Perlman, *Reprodukcija svakodnevnog života i drugi eseji*, Beograd, 2003, стр. 90.)

17 Када су током рата 1763. године Отаве и њихови савезници, под вођством „генерала“ Понтијака за само месец дана уништили све колонијалне насеобине и утврђења у области Великих Језера, осим Детроита и Форт Пита, и тиме најозбиљније угрозили енглеске колонијалне поседе, Енглези су међу Отаве убацили ћебад заражену богињама /малим богињама, једним од најсмртоноснијих оружја које је бели човек донео у Америку – примедба Р. Б./, а то је изазвало прави помор Индијанаца. (F. Perlman, *Исто*, стр. 69.)

18 Ово је чувена изјава генерала Филипа Шеридана, једног од двојице (уз генерала Вилијема Шермана) реализатора погрома Индијанаца западно од реке Мисисипи 60-тих и 70-тих година XIX века, после чега се ови више никада нису опоравили.

19 Навод према: D. Braun, *Divlji zapad*, Beograd, 1979, стр. 312.

20 Видети поглавља 5 и 6 („Ко је изгубио Русију?“ и „Некоректно-коректни трговински закони и друге смицалице“, Dž. E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, 2004, стр. 143–187.).

21 Ова борба представља срж Болдиревљеве књиге *Похищение Евразии*.

случајевима када су природна налазишта уступљена на експлоатацију под условима предвиђених шемом СРП (соглашение о разделе продукции, споразум о подели производње).²² Контрола коју је током периода 1999–2000. извршио Обрачунски дом Савета Федерације показала је масовне неправилности и огромну штету коју је донело уступање налазишта Сахалин-1 и Сахалин-2²³ – само по основу пореских олакшица руски буџети (федерални и локални) ускраћени су просечно годишње за 1.875 милиона америчких долара, односно за цео период експлоатације нафте предвиђен споразумима за око 61,5 милијарди долара, а вредност резерви нафте и гаса обухваћених овим споразумима процењена је на око 50–100 милијарди долара по сваком споразуму. Остале ефекте ових споразума чак и није било могуће утврдити јер су одговарајући параметри у техничко-економским елаборатима споразума – недостајали! А о оним другим ефектима, који се иначе не могу или могу јако тешко квантификовати (стратешки положај земље, утицај на светска кретања на тржишту сировина и сл.), тешко је и говорити.

Наравно, наведена налазишта на Сахалину нису једина која су уступљена на експлоатацију под оваквим (крајње неповољним) условима. Исту судбину доживело је нешто касније и највеће руско налазиште гаса (Ковиктинско) које је уступљено британској компанији *АМОКО*. У целини, а то је посебно занимљиво, није могуће доћи до тачних података колико је од руских резерви нафте и гаса преведено на режим СРП, односно колико је власт изборила право да их под оваквим условима преведе на тај режим. Иако је у Парламенту још у 2000. било речи да је максимум предвиђен законом (не више од 30% свих резерви) већ премашен.²⁴ Имајући то у виду, није искључено да се у актуелним кретањима на тржишту нафте крију и неки други мотиви и интереси, и да Русија није главни корисник тих кретања. Овакве анализе, међутим, излазе из оквира теме нашег рада.

Како је и зашто овакав закон уопште доношен, и коме је ишао у прилог? Иако се више бави описивањем метода које је власт користила да закон „прогура“ у парламенту, Болдирев се не устручава да истакне и одређене наговештаје, па и отворене сумње. А за то има доста материјала и аргумената, који су у књизи наведени, и који недвосмислено показују да су у питању интереси лобија мултинационалних компанија. А као посебно значајни и агилни заступници ТНК у Русији су се показали не само актуелни представници (највише) власти, већ и неки из опозиције, као што је био случај с политичким блоком *Јаблоко*.²⁵

Већ и то што је учињено по шеми СРП, уз историјат усвајања одговарајућег закона, који се заиста чита као најбољи трилер, довољно је да стави тачку на транзициони процес у Русији и да се он генерално оцени као апсолутно негативан. Међутим, Болдирев је себи

22 СРП је шема блиска концесији – он предвиђа да држава када нема средстава и технологије за истраживање и експлоатацију својих минералних ресурса или има друге приоритетне правце трошења средстава (који дају већи профит или решавају неке животно важне задатке), или из неких разлога не желе да ризикују своја средства, даје својим или страним компанијама одређене делове територије за истраживање и евентуалну експлоатацију уз посебне услове. Ако истраживање не донесе резултате, утрошиле су средства само приватне компаније, које су у тај ризик ушле свесно. А у случају успеха, делом добијених сировина ("компензациони" део) покривају се сви трошкови инвеститора а део сировина који преостане ("профитни" део) дели се у раније договореној пропорцији (у натури или новчано изражено) између државе, као власника природних ресурса, и инвеститора – корисника сировине. Осим тога, у споразумима се обично договара о фиксираним пореским и другим давањима инвеститора држави.

23 Видети детаљније у: Ю. Ю. Болдырев, *Похищение Евразии*, Москва, 2004, стр. 261. и даље. Треба рећи да је споразум Сахалин-1 потписан 30. јуна 1995, а Сахалин-2 22. јуна 1994, дакле оба пре усвајања Закона (30. децембар 1995) и да су ступили на снагу на основу одредбе по којој се важећим сматрају споразуми које је Влада РФ закључила пре ступања на снагу Закона.

24 Ю. Ю. Болдырев, *Похищение Евразии*, Москва, 2004, стр. 294.

25 Ово је заиста иронија судбине. Јаблоко је, наиме, политички покрет створен 1993. на основу предизборног обједињавања: "Блок: Явлинский – Болдырев – Лукин". (Име је настало од почетних слова презимена оснивача.) Болдирев је био један од оснивача и потпредседник Покрета, а напустио га је на конгресу септембра 1995, после разлаза управо око питања лобирања закона о СРП у корист страних компанија (као и око механизма финансирања изборне кампање Покрета).

поставио задатак да одгонетне „тајну“ економске заосталости Русије, тако да се његове књиге не задржавају само на овоме. Док је књига *Похищение Евразии* посвећена у основи догађањима повезаним с поменутом СРП шемом, дотле се у књизи *О бочках меда и ложках дегтя* могу пронаћи друге, исто тако занимљиве и на први поглед невероватне ствари, врло перфидно припремљене и спроведене шеме којима је опљачкана руска држава. Уз опасност да се књига поједностављено прикаже, истаћи ћемо неколико њених кључних момената, односно тема које обрађује. Један се односи на Централну банку и њено место у руској привреди, односно у финансијском систему, други на развој конкуренције и на улогу државе, односно владе у том процесу. Најзад, трећи проблем је располагање средствима државног буџета.

Каква је била улога Централне банке Русије

Прво од наведених питања – проблем Централне банке – обрадио је Болдирев у делу књиге под називом: „Крвни систем економије“. Суштина приче своди се на то да је законом о централној банци (намерно) створена њена нејасна позиција – док је по Уставу она државни орган, и то по основним функцијама (новчана емисија), по праву да издаје општеважеће нормативне документе, да успоставља права и норме, као и по основној функцији (одржање стабилности рубље), коју она остварује независно од других државних органа, дотле је у одговарајућем закону она дефинисана као некакво правно лице с посебним статусом које не одговара за дугове државе, нити пак држава одговара за обавезе, односно дугове своје Централне банке!²⁶ Остале одредбе, које се односе на одговорност Централне банке за своје пословање, на њено право располагања делом профита који остварује пословањем²⁷, на право да сама саставља структуру својих биланса, односно годишњих извештаја о пословању и др., само су појачале овакав недовољно јасан положај Централне банке и отвориле огромно поље произвољности које су искористиле разне олигархијске структуре блиске председнику државе и њеној влади.

Ако се има у виду величина средстава која су на тај начин постала (у складу са законом!) предмет махинација, јасно је и зашто је такав закон предлаган и усвајан, као и зашто је при томе чак врло грубо кршена законска процедура – закон је након усвајања у Думи први пут одбијен у Савету Федерације, поново усвојен у Думи и после вета Председника Русије још једном усвојен у Думи, да би поново био одбијен у Савету Федерације, али је после тога усвојен на „брзометној“ седници Државне Думе, која је

26 Колико ова наизглед не толико важна формулација крије у себи „отрова“ показује Болдирев на примеру операција којима је током 1999–2000. држава пренела на рачуне офшор компаније ФИНАКО (са статутарним капиталом од свега неколико хиљада долара) суме у износима од више милијарди долара. Када је Обрачунски дом затражио од низа земаља податке о активима и операцијама руских финансијских институција у иностранству и које су после усвајања овог закона прешле у надлежност централне банке, добијени одговори су се сводили на то да такве информације могу да буду дате само власнику, а то није Русија већ њена централна банка! Значи, без сагласности Централне банке Русија не може да добије никакву информацију о свом власништву! (*О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 130–131.)

27 По Закону профит није циљ пословања Централне банке, што би требало да је посебно важно ограничење, с обзиром на њена овлашћења од којих се део остварује монополски (регулисање пословања комерцијалних банака, обављање различитих трговачко-финансијских операција, поред осталог и операције с племенитим металима и вредносним папирима). Међутим, према Закону Централна банка нема ограничења на помагање комерцијалних банака (не условљава се давање средстава испуњењем одређених услова), а исто тако и нема обавезу да подноси извештаје о томе коме је и под каквим условима та средства давала. С друге стране, по Закону Централна банка има право да самостално, из оствареног профита, формира фондове зарада и допунског социјалног и пензијског обезбеђења својих радника. То је резултирало, рецимо, чињеницом да је само у 1997. Централна банка утрошила на себе (за наведене фондове) исто онолико државних средстава колико је потрошено и на сву осталу државну управу, а зараде руководиоца Централне банке и његових помоћника биле су у истој години око двадесет пута веће од одговарајућих исплата из буџета за Председника Владе и његове заменике. (*О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 135–136.)

противзаконито прекршила вето Савета Федерације.²⁸ Али не само то. Када је Обрачунски дом после августовског краха 1998. извршио контролу пословања Централне банке, откривши читав низ поступака кршења закона од Централне банке²⁹, и када је, сходно закону, резултате контроле упутио Централној банци, у Централној банци су на тај извештај (на туђ документ!) ставили ознаку „државна тајна“! Апсурд и лакрдија! „Проналазак“ који заслужује да уђе у све анале и енциклопедије! Обрачунски дом се, тако, нашао у немогућој ситуацији – када је неки документ већ проглашен за државну тајну, макар и уз тако грубо кршење закона, он се сме обелодањивати само на основу одговарајуће одлуке суда, или пак одобрења оног ко је документ прогласио за државну тајну.

И ова епизода, која говори о покушајима Обрачунског дома да направи преседан и да од суда, у судском процесу, добије одлуку о поништавању незаконите одлуке руководиоца Централне банке, сигурно ће ући у анале безакоња и бахатости власти. А када је одговарајућа судска одлука донета и када је на основу ње требало да уследи обелодањивање докумената, Централна банка је уложила приговор и Врховни суд је поништио одлуку Московског градског суда и одредио поновно разматрање. Наравно, како истиче Болдирев, Централна банка се и није надала да ће добити спор, тежња је била да се добије на времену, тако да је уз један маневар Председника Централне банке и председника Обрачунског дома постигнут компромис – Банка је скинула ознаку „државна тајна“ с једног од докумената, а Обрачунски дом се обавезао да повуче своју тужбу из суда.

Све у свему, на основу примене овог Закона (дакле, легално) руководиоци Централне банке остварили су могућности присвајања значајног дела реализованог профита.³⁰ А колике су размере овог присвајања државних средстава показује и познати пример с државним обвезницама (ГКО, государственные казначейские обязательства). То је шема лансирана у лето 1998, у време када се већ припремала финансијска криза. У то време Русија је добила од ММФ кредит од 4,8 милијарди долара „ради подржавања рубље“ – ММФ се наводно плашио да ће девалвација рубље покренути инфлацију. Овај наводни страх ММФ показао се неоправданим – када је рубља ипак девалвирала 1998. то није довело до инфлације, а чак је и привреда доживела први значајан раст. Важније је, међутим, нешто друго – шта се, наиме, десило с тим кредитом. Спорови о томе, како истиче Болдирев, трају до данас. Појавила се, својевремено, чак и информација да је таквих кредита било два, дакле укупно 9,6 милијарди долара, и да су оба украдена, а да је бар један од њих завршио на рачунима директних рођака Бориса Јељцина, у првом реду његове кћери Т. Дјаченко.³¹ Болдирев, међутим, истиче да ствар не треба мистификовати, и да се углавном зна шта се десило с овим кредитом.³² По

28 Целу причу око усвајања оваквог закона о централној банци Болдирев доводи у везу с припремама за председничке изборе: да би се обезбедио избор Јељцина, било је потребно створити један орган који би у својим рукама концентрисао огромна овлашћења и који никоме не би одговарао за трошење средстава. Јер, у поштеној изборној трци, без црних фондова, Јељцин није имао никакве шансе.

29 Ова контрола открила је кршење принципа рачуноводственог обрачуна (који је сама Централна банка за себе одредила!), незаконите операције с племенитим металима, избегавање пореза, као и низ активности које нису директно кршење закона али су такође скриване од јавности (као што су енормни трошкови репрезентације руководиоца Банке, затим аргументи Савета Федерације из 1995. против усвајања Закона о Централној банци, информације о преносу средстава у износу од три милијарде долара на рачуне тзв. Руских „евробанака“ чији се укупни годишњи профити мере десетинама милиона долара). (*О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 144–145.)

30 Ради поређења Болдирев наводи (*О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 181.) да банке Федералног система резерви у САД пребацују у државни буџет не део већ свих сто процената оствареног профита, и то авансно, у једнаким деловима сваких двадесет дана у току године, док по Закону Централна банка Русије пребацује део средстава из оствареног профита у буџет, и то тек после формирања резерви и фондова, након завршетка обрачунске године.

31 Телевизијска емисија *Момент истине*, ТВЦентр, 24. новембра 2002. (Навод према: Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 14.)

32 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 156. и даље.

захтеву ММФ кредит је предат Централној банци, а она, како је то већ истакнуто, по закону не одговара за дугове Русије. А тих 4,8 милијарди долара управо су дуг Русије. Пошто се у Централној банци средства „обезличавају“, тачна судбина управо тих пара не може се, наравно, знати, али се зна да је у то време Централна банка дала групи приватних комерцијалних банака 3,5 милијарди долара по цени од 6 рубаља за долар, колики је тада био званични курс. Учињено је то, наводно, да би банке продале доларе на слободном тржишту и тиме поодржале рубљу. Наравно, како констатује Болдирев, у то време на тржишту се нису појавили јефтини долари. Међутим, интересантно је нешто друго – чак ни за тако јефтино купљене доларе нису све банке платиле Централној банци (рецимо, позната Империјал банка уопште није платила Централној банци 300 милиона долара).

Кад се такво неодговорно располагање средствима и огромна овлашћења „укомпонују“ са смишљеном политиком усмеравања инвестиција не у реалан сектор привреде већ у финансијско-шпекулативна тржишта, штета коју Централна банка наноси привреди и друштву Русије почиње да се мери не милијардама долара, већ далеко већим износима и што је још важније упропашћеним људским животима.³³ Како то изгледа у пракси? Током последњих месеци пред крах 17. августа 1998. есконтна стопа је упорно држана на нивоу значајно већем од просечне рентабилности индустрије. Профитабилност државних обвезница (ГКО и ОФЗ) била је и до десет пута већа од те рентабилности. У таквим условима, сасвим је нормално да су инвестиције усмераване на финансијско-шпекулативно тржиште, а на њему је главни играч Централна банка. И не само главни играч, већ и онај ко одређује правила игре, ко може да дискриминише па и одстрањује конкуренте. Укупна улагања у поменуте крајње сумњиве и ризичне хартије, које су доносиле гарантованих 80% годишње, износила су, по курсу од 17. августа 1998, чак око 70 милијарди долара! А у ове пирамидалне шеме улагали су и такви познати играчи као што су *Бренсвик*, *Чејс Менхетн Бенк*, *Морган Стенли*, *Мерил Линч* и др. док је само *Дојче банк* уложила у ГКО 40% својих актива!³⁴ И какви су резултати целе ове игре? Они минимални – један број домаћих олигарха, блиских руководству Централне банке, односно власти, енормно се обогатио; такође су се обогатили и поменути и други играчи из иностранства, који се иначе жале на политичку нестабилност у Русији, и то истичу као разлог зашто не инвестирају у ту земљу!

Наравно, ни то није све. Други аспект финансијског система који је од значаја за ова разматрања јесте тржиште вредносних папира, конкретно државних вредносних папира. А ту се такође догађало пуно тога. Најважније је било масовно издавање државних обвезница, које је започело 1995. По оцени Болдирева за тако нешто нису постојали објективни разлози, за шта као потврду наводи налазе Обрачунског дома из лета те године којим је утврђено да је држава (Влада) пренела на рачуне низа приватних банака око 600 милиона долара привремено слободних валутних средстава. У исто време, држава је позајмљивала средства пласирајући ГКО на слободном тржишту. При томе, камата на средства која је држава пренела приватним банкама била је мања него што је она плаћала на средства која је на поменути начин узимала у зајам! У истој 1995. Влада је противзаконито узела из буџета

33 Ово о упропашћеним људским животима никако није метафора, за шта постоји довољно илустрација и доказа. Према Чомском, УНИЦЕФ је 1993. проценио у Русији више од пола милиона смртних случајева годишње као резултат неолибералних реформи, које он иначе углавном подржава. (Н. Чомски, *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад, 1999, стр. 26) Сам председник Русије изјавио је, додуше другим поводом, да је и поред тога што Влада, регионалне власти и општински руководиоци чине све у оквиру својих компетенција, „па чак и више“, у домовима хиљада руских грађана хладно и мрачно, односно да нема грејања и осветљења. (Иступање В. Путина у Омску, 17. фебруар 2001, цитирано код: С. Г. Кара-Мурза и С. А. Телегин, *Царь-Холод*, Москва, 2004, стр. 15.) Шта то значи у условима руске зиме, где у климатски умеренијим деловима земље грејна сезона траје седам, а у источним (Сибир) и осам месеци, непотребно је и истицати.

34 А. П. Паршев, *Почему Россия не Америка*, Москва, 2005, стр. 31.

више од 11 билиона тадашњих рубаља (око 2,5 милијарде долара) ради „обнове народне привреде Чеченије“. Ове паре, наравно, нису уопште трошене за обнову било какве привреде, најмање чеченске (Чеченија се после Хасавјуртских споразума с јесени 1996. претворила у „највећу руску праоницу новца“), већ су завршиле на рачунима московских банака, а колико је укупно пара пребачено у Чеченију, и тамо опрано, сâм Бог зна.³⁵ Обрачунски дом је, такође, утврдио да је Влада те године из буџета узела, опет противзаконито, више од 37 билиона рубаља (око девет милијарди долара) за некакве компензације повезане с укидањем повластица за бесцарински увоз алкохола и цигарета низа „спортских“ организација (Национални фонд спорта и др.). „Тежина“ само три наведена примера износи око дванаест милијарди долара, што је скоро половина федералног буџета Русије за ту исту 1995. годину.

Тих дванаест милијарди долара значајно премашују укупан обим средстава који је држава позајмила на унутрашњем и спољном тржишту у 1995. Зашто су онда уопште и прављене пирамидалне шеме са ГКО³⁶? Да ли само да би се, макар и делимично, прикрило пљачкање средстава из буџета? Болдирев истиче да то није био једини циљ, повезујући опет цео случај с председничким изборима. Тада је, наиме, мало ко веровао да ће се Јељцин одржати, због чега је земља практично гурнута у хаос, а владајуће структуре су се понашале по принципу „узми колико можеш“. Иако је од почетка било јасно да ће та пирамида морати да се сруши, она је вештачки одржавана у животу чак и у 1997. и првој половини 1998. Ако се зна да је, по речима Генералног тужиоца Русије Ј. Скуратова, тужилаштво утврдило да су у игри учествовали лично чланови Владе и чланови породице председника Јељцина, онда ће бити јасно и зашто се пирамида одржала толико дуго и ко је у целој тој игри био добитник.³⁷

А када се пирамида већ срушила, тадашњи председник РФ Јељцин дао је налог тадашњем шефу ФСБ В. Путину да спроведе истрагу узрока и околности августовског краха 1998. Колико је то била „озбиљна“ акција, и колико су у заблуди они који верују да је доласком (тачније довођењем³⁸) Путина на власт ситуација промењена, поред осталог довољно говори даља судбина шеме ГКО. У 2001, дакле мање од три године после краха, с новим председником, нова влада је планирала да пласира на унутрашњем тржишту државне

35 Када је реч о Чеченији, треба нагласити да тамо нису пребациване само паре после завршетка првог рата 1996. Погледајмо ствари мало детаљније. Најпре је руска централна власт, још у мирно време, сменила легитимну чеченску власт Д. Завгајева (наводно, због застоја, односно одсуства демократских преображаја) и на чело довела бившег совјетског генерала Ц. Дудајева. Било је то време када је Јељцин саветовао субјекте Федерације да узму суверенитета онолико колико могу да „прогутају“. Дудајеву је министар Грачов још 1991. свечано предао огромно наоружање, а путем фалсификованих авиза пребачено је у Чеченију око 4 билиона неденомираних рубаља. И новац и оружје наставили су да улазе у Чеченију све до 1995, када се Јељцин (већ су се приближавали избори) „расрдио“ на Дудајева и покренуо рат, као и после поменутих споразума. (Видети: В. А. Лисичкин и Л. А. Шелепин, *Глобална империя зла*, Москва, 2003, стр. 219–224.)

36 Механизам ГКО је следећи. Понуђачи нуде држави одређена средства у зајам, предлажући поред суме и каматну стопу коју траже. Министарство финансија мора да прикупи раније одређену суму позајмица и то од оних понуда у којима је тражена најмања каматна стопа. Линију одсецања (максималну каматну стопу по којој ће држава узимати зајмове) нико унапред није могао да зна. Они који у понуди траже већу каматну стопу од линије одсецања остаће ван игре, што значи да су потенцијални зајмодавци морали да погађају каква ће бити линија одсецања и да у понуди траже каматну стопу испод ње, али што ближе њој. Наравно, сасвим је друга прича ако неко има могућности да сазна колика ће бити линија одсецања – он би тада практично играо на сигурно, уз максимални могући добитак. Управо то се дешавало: Обрачунски дом је утврдио да су државни вредносни папири пласирани и после официјелног прекида пријема пријава.

37 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 254.

38 Ђ. Кјеза експлицитно наводи да је седам банкара (Авен, Березовски, Фридман, Гусински, Ходорковски, Потањин, Смоленски) довело на власт 1996. Јељцина а 1999. Путина. Предмет нагодбе Путина с овом екипом биле су три ствари: 1) не мењати поредак власти унутар победничке екипе; 2) поштедети „породицу“ од свих могућих будућих судских оптужби за све што је скривила, као и од сваке одмазде; и 3) ни на који начин не дирати финансијске интересе олигарха нити оспоравати гангстерску приватизацију у постсовјетском добу. (G. Chiesa, „Zašto Putin ne može da uspe“, *Limes plus*, број 1, 2005, стр. 27–28.)

обвезнице у вредности од 130, а у 2002. већ готово 200 милијарди рубаља.

Како се у Русији стварала конкурентска клима

Формално, овим проблемима Болдирев је посветио шести део своје књиге *О бочках меда ...*, иако се наравно они практично провлаче кроз целу књигу, односно шире посматрано кроз обе његове књиге. То је и јасно, будући да се на почетку реформи Русија (или они оји су говорили и делали у њено име) определила за изградњу либералне, тржишне привреде. Током наредних година највећи део државног власништва на овај или онај начин је приватизован, приватна иницијатива је ослобођена. Ради објективности треба истаћи, како то чини и Болдирев, да је у неким секторима то заиста резултирало повећањем ефикасности (пре свега у трговини на мало и у сектору услуга), управо онако како је очекивано и како су реформатори обећавали. У осталим секторима, посебно у базним и енергетским гранама, таквог осетног побољшања нема, или је ситуација управо супротна. При томе, питање није да ли постоји конкуренција (она практично увек постоји), већ је питање каква је то конкуренција, за шта се конкурише, каквим методима конкуришу економски субјекти и за шта воде борбу? И чему води таква конкуренција, каквој врсти понашања – да ли она подстиче рад на снижавању трошкова и повећању квалитета производње и услуга, или нешто друго.

Проблема стварања конкурентног окружења, а то је несумњив задатак државе (у томе су сагласни и најортодокснији либерали), Болдирев разматра кроз низ сектора, не само у банкарству, које је у основи књиге *О бочках меда...*, или у сектору експлоатације природних богатстава, о чему је писао у другој књизи. И у свим тим разматрањима долази се до поразних сазнања да је управо држава стварала услове који нису погодовали развијању конкуренције која би водила поменутиим циљевима. Конкурси и конкурсни услови које је постављала сама држава то најбоље показују. Један од упечатљивих примера односи се на конкурс за стицање пуномоћја за чување средстава буџета Санкт Петербурга из јесени 1998. – у огласу је наведен цео списак променљивих параметара, уместо списка обвезних услова и једног променљивог параметра који би омогућио лак избор најповољнијег понуђача.³⁹ Можда, ипак, овај пример у материјалном смислу није посебно значајан, бар у поређењу с оним што је чинила Централна банка, а о чему је већ било речи. Право државних органа на произвољност видљиво је практично у свим секторима, посебно у сектору експлоатације природних ресурса, и односи се на право службеника и органа власти да додељују државне наруџбине, државне субвенције и дотације да издају земљу за градњу, да дају природна налазишта на истраживање и експлоатацију, да дају извозне квоте, да дају државне гаранције за кредите, да омогућавају одлагање плаћања пореза итд. И све је то, по правилу, „покривено“ одговарајућим законима, тако да нико не може објективно да сноси одговорност и да буде оптужен да је кршио закон. А какве се ствари спроводе (и још више покушавају спровести) кроз законе врло речито говори пример Закона о споразумима о подели производње од којег зависи судбина руских природних ресурса вредних, како је већ истакнуто, многе билионе долара. У полазној варијанти закона, који је усвојила Државна Дума а упркос жестокиим притисцима одбацио Савет Федерације средином 1995, постојала је и одредба да се конкурс може и не спроводити ако „интереси одбране и безбедности државе, а такође други државни интереси Руске Федерације и интереси субјекта Руске Федерације на чијој територији се налази део ресурса који се даје на коришћење, захтевају закључење споразума с одреженим инвеститором“. Под ове „друге“ интересе може се подвести апсолутно све, и онда се поставља питање чему уопште конкурс. У истој верзији закона постојала је и одредба да се конкурс не мора спроводити ако је извршна власт започела

39 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 262.

преговоре о одређеном налазишту пре ступања на снагу закона. Да ли има оних који не разумеју колика би искушења и за неку другу, нормалну власт, а не за ону која се већ „доказала“, представљала таква могућност коју оставља закон? Значајно је истаћи да је ова одредба остала у усвојеном закону и да су по њој уступљена на експлоатацију налазишта *Сахалин-1* и *Сахалин-2.*, а пред само ступање на снагу закона (25. децембра 1995) Влада је потписала споразум о уступању на експлоатацију Харјагинског налазишта. А у конкурсима који се за друга налазишта спроводе наилази се на исту слику као што је већ описана – свугде списак променљивих конкурсних параметара, чак без назнаке како ће се они сводити на јединствену оцену. А међу тим параметрима се могу срести и такви као „допринос социоекономском развоју региона“ – шта уопште значи и како ће се упоређивати понуђени допринос, ако он у конкурсу није јасно истакнут (квантификован)?

Као један од еклатантних примера како је руска држава спроводила конкурсе (аукције) Болдирев наводи продају контролног (скоро 75%) пакета акција једне од највећих и најперспективнијих нафтних компанија *Славнефть* с краја 2002.⁴⁰ Иако је *Славнефть* била једна од врло успешних компанија (раст добијене нафте од скоро 8% само у 2002), држава је одлучила да је прода, званично да би приватни бизнис обезбедио ефикасније управљање. Сходно томе, припремљена је њена јавна аукција, са стартном ценом од око 1,7 милијарди америчких долара. Међутим, када је обелодањена намера кинеске државне нафтне компаније да учествује на аукцији, дошло је до праве узбуне у круговима и десних и левих патриота. Као резултат, кинеској компанији није дозвољено учешће на аукцији и *Славнефть* је продата, како је раније претпостављано, руској компанији *Сибнефть* (која се у овој ситуацији нашла у савезу с *Тјуменском нафтном компанијом*) за 1,86 милијарди долара. А „сасвим случајно“ фактичким власником компаније *Сибнефть* стручњаци сматрају – Романа Абрамовича! „Либерали“ и њихови адвокати затварали су очи на ту чињеницу и као позитивно истицали да је држава „у трену“ зарадила скоро две милијарде долара, а одстрањивање кинеске компаније објашњавали су неким формалним пропустима.⁴¹ Али, онда се појавила информација (потпредседник компаније *Роснефть* Н. Борисенко у телевизијској емисији *Сегодня на НТВ*) да је он, Борисенко, ишао с директивом да на аукцији понуди две и по милијарде долара, али да му није дозвољен приступ аукцији! А у јавности и раније није било сумње коме ће припасти *Славнефть* – око пола године пре аукције, у тој компанији именован је нови управник, бивши менаџер из Абрамовичевог тима. И одмах после аукције обелодањено је да се менаџери компаније неће смењивати! „Чудеса либерализма“⁴², констатује Болдирев, држава продаје компанију да би приватни власник обезбедио њено ефикасније пословање, а и пре и после продаје њени менаџери су исти људи – у условима државног власништва они не знају да управљају компанијом, а непосредно по промени власника (чим је компаније постала приватна) они су то научили!

Ма колико значајни и материјално „тешки“, наведени примери ипак су формално прикривени, постојањем конкурса, или законским покрићем у случају да се нешто ради мимо конкурса. А прави пример произвољности власти је давање права из 1993. споретским организацијама за увоз алкохола и цигарета уз царинске олакшице, а наводно ради стварања средстава за организовање међународних спортских такмичења. После бомбардовања и протеривања Парламента у јесен 1993. Јељцин је издао низ наредби из области привреде. Међу њима налазиле су се и оне које су се тичале експлоатације природних ресурса⁴³ и

40 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 96. и даље.

41 „Једно инострано предузеће је покушало да учествује (на аукцији – Р. Б.), али изгледа да су при овери његових докумената искрсле непремостиве препреке“, лаконски и сасвим бенигно констатује М. Николаци (*Моџ нафте, Limes plus*, број 1, 2005, стр. 86). А Николаци би се тешко могао сврстати у апологете руске транзиције и начина њене изведбе.

42 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 101.

43 Наредба о увођењу механизма споразума о подели производње (Вопросы соглашений о разделе продукции при пользовании недрами), као претеча касније усвојеног закона, донета је 24. децембра 1993.

спољноекономске делатности⁴⁴. Наредба о механизму СРП у експлоатацији природних ресурса није имала фактичког утицаја, ако се у то не рачуна припрема терена за усвајање одговарајућег закона, и тај проблем је већ описан и анализиран. Друга од поменутих наредби имала је другачију судбину, и њу Болдирев анализира у поглављу с карактеристичним називом: Како украсти трећину буџета? Сама наредба давала је Влади овлашћење да прописује царинске олакшице при увозу спортског инвентара и друге производње ради споровођења међународних спортских такмичења, али је Влада на основу ње дала право низу организација за бесцарински увоз – али не спортског инвентара већ алкохола и цигарета, ради њихове наредне продаје и упућивања неуплаћене царине у *Национални фонд спорта* (НФС) ради финансирања међународних спортских такмичења. Као резултат, како је обелоданио Обрачунски дом, само у 1994. години директна штета буџету од бесцаринског увоза алкохола и цигарета тобоже ради развоја физичке културе и спорта износила је више од једног и по билиона тадашњих рубаља, односно око четири стотине милиона америчких долара.⁴⁵ И наредба Председника и одлуке Владе апсолутно су биле противзаконите, али је посебно интересантно и значајно још нешто – Национални фонд спорта створен је такође наредбом председника Јељцина од 1. јуна 1992, ради „привлачења средстава предузећа, друштвених и других организација и грађана с циљем развијања инфраструктуре масовног спорта и спортске индустрије“, али не као државна организација већ као савез групе физичких и правних лица о ком су се бринули руководиоци толиког „угледа“ да ревизиона комисија која је по статуту била задужена да једном годишње врши ревизију његове делатности то није урадила ниједном у периоду 1992–1996. Наравно, ни руски спорт ни руска физкултура нису ни видели не само поменутих 400 милиона долара већ ни средства директно издвојена из буџета као ни средства која је „зарадио“ НФС реализацијом специјалних квота за извоз сировина (нафта, бакар, алуминијум, кобалт, никл) које му је доделила Влада. По оцени Обрачунског дома, укупна директна штета од давања ових олакшица износила је око 1,9 билиона рубаља или око 500 милиона долара. Ова директна штета била је, наравно, праћена и посредним ефектима који су се огледали у утицају на домаћу производњу алкохола и цигарета а свакако и ефектима на потрошаче.

Такво безакоње и неодговорност довели су почетком 1995. до усвајања закона којим су забрањене сличне олакшице. И као што се дешавало у другим случајевима када су се Дума или Савет Федерације супротстављали извршној власти⁴⁶, власт је и овог пута припремила одговарајуће маневре – недељу дана пре ступања закона на снагу Председник је сам укинуо олакшице, а затим је Дума усвојила закон којим је продужено дејство олакшица. Створено је право замешатељство у којем се није било лако снаћи, а онда су у игру уведене уместо олакшица – компензације за губитке који су настали укидањем царинских олакшица при спровођењу спољнотрговинских операција према уговорима спортских организација.⁴⁷

44 Наредба О протекционистској политике Росийской Федерации в области физической культуры и спорта донета је 22. новембра 1993.

45 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 280.

46 Треба имати у виду да супротставити се Јељцину, односно извршној власти, никако није могло да буде лака одлука, и да је често доносило много невоља ономе ко је то чинио. Завођење аутократије после октобра 1993. (бомбардовање Парламента) резултирало је управљањем привредом и друштвом путем наредби, о чему је у овом тексту већ било речи, затим противустановним покретањем рата у Чеченији (без проглашења ванредног или ратног стања а које би по Уставу морао да потврди Савет Федерације), а поменимо рецимо и преседан када је противзаконито и противустановно (упркос Савету Федерације који је једини по Уставу имао право да именује Генералног тужиоца) именован и готово две године држао на том месту в. д. генералног тужиоца А. Иљушенка. (Ю. Ю. Болдырев, *Похищение Евразии*, Москва, 2004, стр. 172.) А насупрот томе, послушни (или „извршиоци операција“, како их назива Болдырев), напредовали су, попут рецимо оба „извршиоца“ из Думе, С. Рибкина и М. Задорнова.

47 Да би лакрдија заиста била комплетна уследио је и потпуно противзаконити поступак доношења одлуке о овим компензацијама: њих је, наиме, предложио Влади за доношење сам Председник, а пошто их Влада није донела то је учинио лично први заменик премијера А. Чубајс!

Према налазима Обрачунског дома, само у 1995. на име компензација из буџета је исплаћено скоро 33 милиона рубаља, а у периоду 1995–1996. више од 37 милиона рубаља, или девет милијарди америчких долара!⁴⁸ И наравно као и у свим причама које су овде поменуте, а и онима које нису, нико није одговарао и поред јасних и недвосмислених налаза Обрачунског дома! А да би парадокс био потпун (ако у свему томе уопште и може да буде неког парадокса), Болдирев наводи један детаљ из сусрета тада већ новог председника Путина с колегијумом Обрачунског дома до којег је дошло почетком 2000.⁴⁹ Путин је, наиме, тада рекао да је све добро само да је пожељно мање јавности! И то је изречено у сусрету с представницима државног органа коме закон јасно и недвосмислено налаже управо јавност у раду као један од основних услова и принципа рада, као и упркос јасним ставовима који се налазе у закону о државној тајни о томе шта се и у којим условима може изузети од јавности.

Заложно-кредитне аукције као метод успешне приватизације

Слика процеса транзиције у Русији ни издалека не би могла да претендује на исцрпност и објективност ако би се заобишле чувене заложно-кредитне аукције, једна од најуспелијих и најефикасније изведених замисли „породице“ и њој блиских. Док су се теоријски усмерени радови о моделима приватизације у „комунистичким“ земљама исцрпљивали у доказивању предности и недостатака појединих од тих модела, у Русији је, у организацији Анатолија Чубајса, смишљен и спроведен „метод“ брзе и ефикасне приватизације⁵⁰ којом су фирме баснословних вредности преко ноћи стекле приватне власнике. Који су, наравно потпуно случајно припадали „породичном кругу“. О чему се ту ради?

Када је 1995. државни буџет био значајно увећан на рачун инфлације и када је Влада дала низу приватних банака 600 милиона долара „привремено слободних“ валутних средстава, није изгледало да је ситуација с државним потребама за новцем посебно тешка. Ипак, управо је тада обзнањено да су потребе за парама толико велике да је неопходно да се држава задужује. А нови дуг држава је узимала с каматним стопама већим од оних које је наплаћивала на уступљена „привремено слободна“ средства, и при томе још и са залогом. При томе, Болдирев наглашава⁵¹ да једино руска држава даје банкама буџетска средства без икакве залогне док она сама узима од тих „опуномоћених“ банака средства на зајам са залогом – у целом свету ствари стоје потпуно обрнуто. Влада је објавила да ће као залогу користити контролне пакете акција који јој припадају у фирмама као што су *Норилскиј никел*, *ЮКОС*, *Сибнефт* и др. Уз то, проценила их је на смешно мале суме не само у поређењу с реалном вредношћу тих предузећа већ и у поређењу с њиховим годишњим профитом. И одмах је постало јасно да Влада и не намерава да откупљује залогне – у предлогу федералног буџета за 1996. првобитно нису била предвиђена никаква средства за откуп залога.⁵² Свима је било јасно да се ту ради о отуђивању државне имовине, практично о процедури продаје контролних пакета акција, само у одређеном смислу „растегнутој“ у времену. А прави циљ је био да се пакети акција „дају“ пријатељима Владе, односно „породице“, изигравањем закона

48 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 294.

49 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 300.

50 Стиглиц је ово назвао „најфлагрантнијим примером лоше приватизације“. (Dž. E. Stiglic, *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd, 2004, стр. 168.) Очигледно, у питању је различит приступ циљевима приватизације – они који су овакву приватизацију осмислили и извели сигурно су имали другачије циљеве него оне које би (или: које је) поставио Стиглиц.

51 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 55.

52 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 55. Интересантно је да је за Стиглица ово било изненађење: „Потом изненађење – влада није отплатила своје зајмове!“, констатује он на већ цитираном месту. Али, питање је – зашто? Зашто је то за Стиглица изненађење? И то чак не у моменту када се то догађало, већ десетак година касније, када је писао књигу.

о приватизацији државне својине, и то по смешно ниским ценама. Додуше, ради макар некаквог привади законитости, направљен је и некакав конкурс, боље рећи пародија на конкурс, за оне који желе да дају држави паре уз такав значајан залог.⁵³

Као резултат, олигархијске групе добиле су контролне пакете акција великих предузећа практично у бесцење. Тако је група Потањина добила контролни пакет (38%) акција гиганта *Норилски никел* за 180 милиона долара! А реч је о светском монополисти у производњи низа драгоцених метала (40% светског тржишта платинске групе метала, 90% никла и 60% бакра у Русији, злато и сребро; обезбеђеност производње руда за 95–100 година; годишњи профит од око 1,5 милијарди долара и рентабилност производње од око 70%; више од 150.000 запослених). А шта је, за узврат, добила Влада? Како истиче Болдирев, за сада се не зна (а можда ће се некада сазнати из нечијих мемоара), али сада бар знамо за познати скандал „Савеза писаца“ из јесени 1997, када је група делатника, укључујући Чубајса, Коха, Казакова и још једног добила око 100.000 долара по човеку тобоже као хонорар за књигу о приватизацији. При томе, проблем чак и не мора да буде што никада и није утврђено да ли је књига у то време била написана. Важно је да се показало да је фирма која је исплатила такав невиђени хонорар била повезана с *ОНЭКСИМ* банком и Потањином.⁵⁴

Уместо закључка

На више места у својим књигама Болдирев поставља питање – како је све то могуће? Или, да ли је то све уопште могуће у једној цивилизованој земљи? Уместо одговора на ово питање (а одговор је већ сама чињеница да се све то догодило), рецимо да места чуђењу нема. Бар код оног дела стручне и остале јавности који је с одобравањем и чак еуфоријом дочекао и коментарисао бомбардовање Парламента у јесен 1993, истичући то као пример тријумфа демократије у борби с мрским комунизмом. Све што је касније уследило од стране такве власти не сме да изненади. А оно што је уследило од стране највећег дела интелектуалне и стручне јавности сводило се, у духу континуитета мишљења, мање-више на подршку „демократима“ и „реформаторима“, подршку која се, када је у питању међународна заједница, односно међународне финансијске институције које поседују финансијску и другу моћ, није заустављала само на речима.

Оправдање да је Јељцина било нужно подржавати да би спречио повратак Русије у комунизам може служити одређену сврху код необавештених и намерно дезинформисаних (без обзира да ли су у питању амерички порески обвезници или било који други грађани на свету). Сви други, а посебно стручна јавност, морали би да знају да се иза тих прича крију друге ствари и да учине напоре да до тих ствари допру и поред дезинформисања и индоктринирања, а посебно и поред чврсте контроле „слободних“ и „независних“ медија. Можда Болдирев, чије су књиге послужиле као главни извор за овај текст, и није себи поставио такве далекосежне задатке, али неки закључци се после читања тих књига намећу. А они се односе на питање – зашто су подржавали управо Јељцина и његову екипу? Приче о демократији, наравно, немају везе⁵⁵, исто као ни спречавање комунизма; Јељцин је

53 Да је овај конкурс био фикција признали су касније и његови организатори – када су их 1999. оптужили за несавесни рад при спровођењу конкурса за продају пакета акција телефонске компаније Связинвест, они су се бранили: први пут смо организовали поштен конкурс а нико није задовољан! (Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 56.) Управо ова лицитација, прва „на којој држави није закинуто на цени“, убрзала је сукоб између олигарха и разоткрила да је Чубајс, као шеф Јељцинове предизборне кампање, незаконито примио новац од олигарха (Dž. Soros, *Kriza globalnog kapitalizma (ugroženo otvoreno društvo)*, Beograd, 1999, стр. 133.).

54 Ю. Ю. Болдырев, *О бочках меда и ложках дегтя*, Москва, 2004, стр. 57.

55 Да су САД и друге западне земље подржале Јељцина због демократије (тј. да је Јељцин заиста био демократа), то би тек представљало преседан у њиховој спољној политици, и тек онда би се стварно морало поставити питање: зашто? Стране земље, тј. страни режими, подржавају се увек из интереса, а не из

целокупним својим владањем показао да није демократа, и сви релевантни су то врло добро знали.

Један од могућих одговора, како наводи Печујлић⁵⁶, пружила је расправа на страницама америчког часописа *National Interest* (лето 2000), која је показала повезаност руског државног врха (Јељцин, „Клан Чубајса“) и америчких банака и врхова администрације: „Модел је био овај: Запад ће наставити да даје зајмове а заузврат Кремљ ће спроводити шок-терапију, ограничити моћ парламента путем председничких декрета, приватизовати индустрију и поставити Чубајса да управља економијом. Глобални инвеститори имају интерес да главне руске компаније пређу у посед неколико корумпираних лица. Ако неколико руских држављана може да откупи руска нафтна и друга предузећа само за 1 или 2 цента уместо за 1 долар, колико је њихова стварна цена, они ће бити вољни да нов посед продају америчким и интернационалним инвеститорима за 2–4 цента. То им омогућава да преко ноћи удвоструче свој капитал и да страним инвеститорима пруже оно што желе: јефтино власништво њихових богатих руда, јавних предузећа и земљишта. Један од разлога због којег је америчка влада поздравила Чубајсов модел „реформе“ представљао је притисак великих инвеститора. Ако су банкари из Волстрита желели да заузму положај инвеститора у Русији, најлакши и најјефтинији пут је био да неколико нових „олигарха“ стекне власништво над највреднијим акцијама. Тако се развила симбиоза између највећих америчких инвеститора и руских олигарха, клептократа који су пре свега желели да своје ново богатство што брже пребаце у иностранство. Неопходну заштиту у тој операцији најједноставније је добити путем уговора о партнерству, чија цена је била продаја дела њихових акција западним инвеститорима.“

Овом моделу се доиста нема шта приговорити. Међутим, оно што се дешава у Русији показује да он није довољно исцрпан. Страним компанијама, наиме, уместо куповања руских предузећа далеко више могућности и користи доноси експлоатација природних ресурса у режиму СРП, где им је омогућено не само да практично присвајају целокупни профит (кроз неконтролисано увећавање „компензационог“ на рачун „профитног“ дела производње⁵⁷) већ и да увозе опрему из својих земаља итд. А повремено организовање акција попут ГКО омогућава додатне изворе зараде, тако да у целини и не постоји прека потреба за куповином руских предузећа.

Премда Болдирев, како је већ истакнуто, не разматра детаљније и експлицитно све овде наведено, остаје као неспорно да свако ко се у будућности буде бавио проблемима транзиције у Русији, и посебно улоге „породице“ у њој, Болдиревљеве књиге неће смети да заобиђе. Велику помоћ у томе пружиће му и низ оригиналних докумената које је у прилозима својим књигама дао аутор. Посебну пажњу у том смислу привлаче документи Обрачунског дома, мада ће и други прилози (као што су, на пример, издвојена мишљења председника Обрачунског дома у вези с одлукама Колегијума Обрачунског дома о контроли приватизације државног пакета акција *РАО Норилскиј никел* и о законитости и

идеолошких или неких других разлога. А то је лекција коју многи заборављају.

56 М. Печујлић, „Парадокси глобализације и драма прилагођавања“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, број 108, 2000, стр. 21.

57 О овим механизмима, а према резултатима до којих се дошло контролом на Сахалину током 1999–2000, детаљно пише Ј. Болдирев у књизи *Похицење Евразии* (стр. 261–276). А ти резултати, опет, могу бити несхватљиви и неприхватљиви не само обичном, нормалном човеку, већ пре свега нормалном стручњаку. Тако су, рецимо, трошкови за услуге пружене Компанији (Sakhalin Energy) од стране сродних и других организација, у износ од преко 65,6 милиона америчких долара укључени и расходи достављача финансијских, маркетиншких и других консултација од око 10,9 милиона, а расходи за консултације саветника и консултаната по другој ставци трошкова износили су и додатних 30,3 милиона долара. Ту су још и услуге трећих лица у области плаћања канцеларија (!) у износу од 15,8 милиона долара, и још многа друга чудеса. А првобитна варијанта закона о СРП уопште није садржала право органа независних од извршне власти да контролише реализацију споразума – то право изборено је током борбе око усвајања закона.

сврсисходности доделе средстава за компензацију царинских плаћања) сигурно имати исту такву документарну вредност.

ЛИТЕРАТУРА

- Болдырев, Юрий Юрьевич. *О бочках меда и ложках дегтя*, ЭКСМО и Алгоритм, Москва, 2004, 448 с.
- Болдырев, Юрий Юрьевич. *Похищение Евразии*, ЭКСМО и Алгоритм, Москва, 2004, 448 с.
- Буквић, Рајко. Како распродати национално благо – „Garage Sale“ на руски начин, *Зборник Матице српске за друштвене науке* (Нови Сад), 2006 (у штампи).
- Кара-Мурза, Сергей Георгиевич; Телегин, Сергей Анатольевич. *Царь-Холод*, ЭКСМО и Алгоритм, Москва, 2004, 384 с.
- Лисичкин, Владимир Александрович; Шелепин, Леонид Александрович. *Глобальная империя зла*, ЭКСМО и Алгоритм, Москва, 2003, 448 с.
- Паршев, Андрей Петрович. *Почему Россия не Америка*, Крымский мост – 9Д, Форум, Москва, 2005, 411 с.
- Печујлић, Мирослав. „Парадокси глобализације и драма прилагођавања“, *Зборник Матице српске за друштвене науке* (Нови Сад), број 108, 2000, стр. 7–29.
- Чомски, Ноам. *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, 196 стр.
- Begović, Boris. „Srbija na istoku: ideološki značaj jednog nobelovca“, *Prizma* (Beograd), oktobar 2001, str. 26–32.
- Braun, Di. *Divlji Zapad*, Jugoslavija, Beograd, 1979, 329 str.
- Bukvić, Rajko. „Geografski determinizam, autarkija i tržišna privreda“, *Ekonomika preduzetništva* (Beograd), godina XXXXI, broj 4, 2005, str. 132–141.
- Chiesa, Giulietto. „Zašto Putin ne može da uspe“, *Limes plus* (Beograd), broj 1, 2005, str. 21–33.
- Drašković, Veselin. *Svojina i privatizacija*, Fakultet za pomorstvo, Kotor, 2005, 175 str.
- Fukujama, Frensis. *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1997, 376 str.
- Kolodko, Grzegorz. Ekonomski neoliberalizam postaje gotovo irelevantan, *Ekonomika* (Beograd), godina XXXIV, broj 11–12, 1998, str. 296–298.
- Nicolazzi, Massimo. „Moć nafte“, *Limes plus* (Beograd), broj 1, 2005, str. 83–96.
- Perlman, Fredi. „Stalna privlačnost nacionalizma“, u: Fredi Perlman, *Reprodukcija svakodnevnog života i drugi eseji*, anarhija/ blok 45, Beograd, str. 55–100.
- Soros, Džordž. *Kriza globalnog kapitalizma (ugroženo otvoreno društvo)*, K. V. S., Beograd, 1999, xxviii+222 str.
- Stiglic, Džozef E. *Protivrečnosti globalizacije*, SBM-x, Beograd, 2004, 308 str.
- Šolak, Zdravko. *Ekonomika asimetričnih informacija*, Futura, Novi Sad, 2003, 130 str.

Rajko Bukvić

TRANSITION IN RUSSIA: LIBERALISM AT THE MANNER OF „FAMILY”

Summary

During the period of fifteen years from the beginning of the transition from the communist to market economy in Eastern and Southeastern Europe countries, there has been a lot of empirical evidence about this process and its results. One of the most important aspects of this process is the transition process in Russia, the biggest and probably the richest country in the world. At the beginning of the transition the reformators promised the liberation of private entrepreneurship and

huge development and standard increase based on it, but the country fell into deep and longterm crisis, with enormous povertication of the most citizens of the country. What has really happened in Russia and why are the results so different from the promises? Although in the circumstances of the control of „free” media the real information are practically unknown, some of the publications come out. They give an image of what has been done so far, of the forces which have made the reforms and the used methods. And in that image, the friends and the closest members of the family of the Russian ex-president get the prevalent role. The paper show how they all got rich by using unscrupulous methods of robbery, which was carried out among the Russian population, and by inappropriate selling of the huge natural and other resources. The biggest irony is that the team of those people has managed to hide a big part of their actions by adopting bad, vague and even illegal and unstatutory laws and other rules. The loss made by this team to the country is estimated at tens of billions of US dollars, and it will probably multiply in the future.

Key Words. Russia, transition, oligarchy, „family”, (il)legality, foreign trade, investments, central bank.